

**VALENCY CHANGING SEMANTIC
PROCESSES IN TURKISH**

Türkçede İstemi Değiştiren Anlamsal Süreçler¹

Işıl AYDIN ÖZKAN²

Abstract

Valency is a term which describes a language unit's demand or its requirement completion in a larger unit with other elements. A valency relation consists of two different types of elements. The first one of these is a unsaturated or incomplete element: verb, noun, adjective, preposition. The second type of elements are the proper elements to saturate incomplete and unsaturated element: noun etc. The term "valency" describes also with what kind of case marker the nouns in a sentence are bind to the verb, noun, adjective or preposition that are in their governor position. As for the valency change, it is generally the differentiation of government frame and consequently the valency of a verb as a result of a certain syntactic, semantic or pragmatic processes. These processes that change the valency can be divided into two as semantic processes and morphological processes. The valency changing semantic processes in Turkish are semantic change and polysemy. In this study, firstly it will be dwelled on valency and valency change notions and then valency changing semantic processes will be tackled.

Keywords: Valency, valency change, semantic change, semantic narrowing, semantic widening, polysemy.

Özet

İstem (valency), bir dil biriminin isteği veya gereksiniminin daha büyük bir birimdeki diğer unsurlarla bu isteğe uygun olarak tamamlanmasını anlatan bir terimdir. Bir istem ilişkisi iki farklı tipte unsurdan oluşur. Bunlardan ilki tamamlanmamış ya da doymamış bir ögedir: eylem, ad, önad, ilgeç vb. İkincisi ise tamamlanmış ve doymamış ögeyi doyurmak için uygun unsurlardır: ad vb. İstem terimi, aynı zamanda, bir tümcede bulunan adların, onların yöneteni konumunda bulunan eylem, ad, önad ya da ilgeç'e bağlanırken hangi durum işaretleyicisiyle işaretlendiğini ifade eder. İstem değiştirme (valency change) ise genel olarak belli sözdizimsel, anlambilimsel veya edimsel süreçler sonrasında bir eylemin yönetim çerçevesinin ve dolayısıyla isteminin farklılaşmasıdır. İstemi değiştiren bu süreçler anlamsal süreçler ve biçimbilgisel süreçler olarak ikiye ayrılabilir. Türkçede istemi değiştiren anlamsal süreçlerin anlam değişmesi ve çokanlamlılığa olduğu görülmektedir. Bu çalışmada öncelikle istem ve istem değiştirme kavramı üzerinde durulacak, sonra istemi değiştiren anlamsal süreçler ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: İstem, istem değiştirme, anlam değişmesi, anlam daralması, anlam genişlemesi, çokanlamlılığa.

¹ Bu çalışma "Evrensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem (Valenz)" adlı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr., Hacettepe Üniversitesi Üniversitesi, e-posta: isilaydin@hacettepe.edu.tr

Giriş

Fransız dilbilimci Lucien Tesnière'in dilbilim alanına aktardığı istem, aslında bir kimya terimidir. Doğada atomlar bir arada bulunabilmek için birbiriyle bir tür iletişime girerler. Bu iletişim bir tür kimyasal bağ kurma ilişkisidir. Belli atomlar arasında bir birleşim kapasitesi vardır ve bu kapasite yeni bir kimyasal bağ oluşturur. Sözelimi bir su molekülünün oluşması için iki hidrojen ve bir oksijen atomu gerekmektedir. Su molekülünün bu atom gereksinimi kimyada onun değerlik yapısı; yani istemi olarak adlandırılır. Tesnière de tümcede eylemden yola çıkarak, eylemlerin belli sayıda katılanı yönetme özelliğini atomun değerlik yapısıyla karşılaştırmış ve bu süreci ifade etmek için bu terimi kullanmıştır (Tesnière, 2015: 239).

İstem, Türkiye'deki Türkoloji çalışmalarında ve dilbilimde son zamanlarda gündeme gelen bir kavramdır. İngilizcede *valency*, *valence*; Almancada *valenz*, *wertigkeit*; Fransızcada *valence* terimiyle ifade edilen bu kavram için pek çok farklı terim kullanılmıştır: *istem* (Banguoğlu, 2007), *fül-tamlayıcı ilişkisi* (Karahan, 1997), *fül rejimi* (Korkmaz, 1995), *füllerin istediği durum ekleri*, *durum ekli tamlayıcı* (Demirez Güneri, 2009), *hal eki nöbetleşmesi* (Demirci, 2007), *birleşim değeri* (Vardar, 2002; İleri, 1997), *değerlik* (Ozil, 1990), *valenz* (Kara, 2009; Uğurlu, 2001), *üye*, *durumbelirleyici* (Uzun, 2000), *yanulamama* (Özsoy vd., 2011) vb. Ancak tercih edilen terimlerden bir kısmının istemin yalnızca bir düzeyini; yani biçimbilgisel istemi yansıttığı görülmektedir. Türkiye'de istemle ilgili yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğunda da bu durum gözlemlenmiştir (bkz. Kahraman, 1996). Yabancı literatürde ise Tesnière'den sonra konuyu çalışan araştırmalar istemin yalnızca biçimbilgisel değil, mantıksal ve anlamsal düzeyleri de olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda Türkiye'de en kapsamlı çalışmalar Nuh Doğan tarafından yapılmıştır. Doğan'ın 2011'de savunduğu *Türkiye Türkçesi Füllerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri* adlı doktora tezinde Türkiye Türkçesindeki eylemler ve istem potansiyelleri Bağımsal Dilbilgisi temel alınarak incelenmiş ve Türkiye Türkçesinde bu isteme göre anlam değiştiren eylemler belirlenmiştir. Doğan, eylemlerin anlam değiştirmesinin ya da çokanlamlılık kazanmasının nedenlerinden birinin de istem olduğunu öne sürmüştür. Bu sebeple Türkiye Türkçesinde çokanlamlı olduğunu saptadığı eylemlerin istemlerini mantıksal, anlamsal ve sözdizimsel düzeyde incelemiştir (bkz. Doğan, 2011).

Genel olarak istem, eylemlerin ve diğer bazı sözcük türlerinin, derin yapı ve yüzey yapıda gerçekleşmek ve anlamlarını tamamlamak için ihtiyaç duydukları mantıksal, anlamsal ve sözdizimsel yapıları ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Bir dil biriminin isteği veya gereksiniminin daha büyük bir birimdeki diğer unsurlarla bu isteğe uygun olarak tamamlanmasını ifade eden (Fischer, 1997: 40) bu kategori, tümcede sözcüklerarası ilişki ve bağıntıların da kurulmasını sağlamaktadır. Diğer bir deyişle öbek yapılar ve tümcesel yapılar, öbeğin veya tümcenin yönetici konumundaki üyesinin istem çerçevesi dahilinde belirlenir ve şekillenir. Örneğin *E* sözcük türü sınıfından *A* sözcüğünün istemi, *A*'nın, belli *X*, *Y*, *Z* üyeler ile birleşirse *E-öbeği* oluşturabileceğini belirler. *A*, istem potansiyeli olduğu için *E-öbeğinin* yapısal merkezi olarak görülür.

Bir örnekle incelemek gerekirse *ver-* eylemini ele alalım. Bu eylem bir tümcenin yöneticisi, diğer bir deyişle yüklemi konumunda olduğunda tümcede kendisinden başka üç üye bulunmasını ister:

- (1) a. *vermek
- b. *Ali verdi.*
- c. *Ayşe'ye verdi.*
- d. *Ali kitabı verdi.*

e. *Kitabı dün verdi.*

f. *Ali kitabı Ayşe'ye dün verdi.*

Yukarıdaki tümcelerden (1)f hariç hepsi, bağlam göz ardı edildiğinde, konuşur ya da dinleyici için eksiktir. Çünkü tümcelerin her birinde eylemin yönetim çerçevesinde aynı anda gerektirdiği bir yapı eksik bırakılmıştır. Diğer bir deyişle eylemin açtığı yapısal boşluklar yeterli derece doldurulmamıştır. Bağlamı bilmeyen bir dinleyici için tümceler çeşitli düzeylerde dilbilgisel olabilir; fakat anlam açısından tamamlanmamıştır. Örneklerden de anlaşılacağı üzere *ver-* eylemi gerçekleşmek ve anlamını tamamlamak için üç unsura ihtiyaç duymaktadır: *Ali*, *kitabı* ve *Ayşe'ye*. Bu durum eylemden eyleme farklılık gösterir. *uyu-* gibi kimi eylemler gerçekleşmek için yalnızca bir unsura ihtiyaç duyarken *topla-* eylemi iki, *at-* eylemi üç unsur gerektirir. Bu tür unsurlar istem kuramında *tamamlayıcı* (complement) olarak adlandırılırlar. Bir eylemin aldığı tamamlayıcıların sayısı eylemin istemini oluşturur. Tümcenin yapısı büyük ölçüde eylemin istemine göre belirlenir. Bu sebeple eylem, tamamlayıcıların yöneteni olarak görülür. Tamamlayıcılar tümcede genellikle ad öbeği olarak gerçekleşirler. Tamamlayıcılar yapısal ve işlevsel özelliklerine göre, anlambilgisel ve sözlüksel özelliklerine göre ya da zorunlu ve seçimlik olmalarına göre çeşitli açılardan sınıflandırılabilirler.

İstem teriminin kimyayla bağdaştırılan anlamı düşünüldüğünde yukarıda bahsi geçen A'nın ya da (1) numaralı örnekteki *ver-* eyleminin tamamlanmaya ihtiyaç duyan unsurunun, doymamış olduğu ve *x*, *y*, *z* ile ya da *Ali*, *kitabı* ve *Ayşe'ye* öğeleriyle doyurulduğu söylenebilir. Tesnière, bu nedenle alması gereken tüm tamamlayıcıları almış olan eylemleri *doymuş eylemler* (saturated verb), istediği tüm tamamlayıcıları alamayan eylemleri ise *doymamış eylemler* (unsaturated verb) olarak adlandırmaktadır (Tesnière, 2015: 257).

Konuyla ilgili ilk çalışmalarda istem, eylemin anlamını tamamlamak için ihtiyaç duyduğu tamamlayıcıların sayısını ifade eden bir kavram olarak ele alınmıştır. Ancak sonraki araştırmacılar, istemin yalnızca yüzey yapıda eyleme bağlı olarak çeşitli şekillerde gerçekleşen, diğer bir deyişle tümcede bulunan tamamlayıcıların eyleme hangi durum biçimbirimleri ya da ilgeçler aracılığıyla bağlandığını ifade eden bir kategori değil, aynı zamanda tamamlayıcıların mantıksal yapılarını, sayılarını ve tümcedeki konularını derin yapıda kararlaştıran ve bunlara çeşitli anlamsal roller yükleyen çeşitli düzeylerden meydana gelen kapsamlı bir sözdizimsel yapı olduğuna kanaat getirmişlerdir.

İstem kuramını ortaya atan Tesnière, eylemin isteminin gerektirdiği yapıları *katılan* (actant) olarak adlandırır (Tesnière, 2015: 100-105). Katılanlar, İstem Dilbilgisinde eylem ya da diğer istem potansiyeli taşıyan yapılar tarafından belirlenen işlevsel birimleri ifade ederler. Kimi araştırmacılarca bu kavram *eyleyen* terimi ile de karşılanmıştır (bkz. Doğan, 2011: 29, İmer vd., 2013: 310). Tesnière'in *şartlar* (circonstants) (Tesnière, 2015: 118-124) olarak adlandırdığı yapılar katılanlara zıt olarak eylem ya da istem potansiyeli taşıyan bir yapı tarafından belirlenmeyen; ancak eylemle arasında bağımsallık ilişkisi bulunan yapılar için kullanılır. Bu yapılar tümcesel yapıda isteğe bağlı olarak bulunabilen yapılardır. Bu çalışmada sözdizimsel düzeydeki katılanlar *zorunlu ve seçimlik istemler*, şartlar ise *eklentiler* olarak adlandırılmıştır. Tümcede katılanlar ad öbeği, eklentiler ise genellikle belirteç tümleci olarak gerçekleşirler.

İstem aslında öbek yapıda, öbeğin yöneticisiyle yönettiği unsurlar arasında ilişki kuran bir tür katılandır. Yönetici ve katılan ilişkisi sözdizimsel işlevler açısından incelendiğinde, tümcede ilk katılanın özne, ikinci katılanın dolaysız nesne, (varsa) üçüncü katılanın ise dolaylı nesne³ olduğu söylenebilir. Eylemin belli nicelikte ve nitelikte katılanı yönetme gücü onun istemini; eylemin gerçekleşmesi için gereken tüm mantıksal, anlamsal ve sözdizimsel koşullar ise *yönetim çerçevesini* (government frame); diğer bir deyişle *istem çerçevesini* (valency frame) ifade eder.

İSTEM DEĞİŞTİRME

Bir çok dilde yüklemcil üyeleri etkileyen kimi eylemsel türetimler vardır. Bu türetimler, tümcesel yapıda hem sözdizimsel hem de anlamsal değişiklikler yaratırlar. İstem değiştirme terimi bu çalışmada genel olarak belli sözdizimsel, anlambilimsel veya edimsel süreçler sonrasında bir eylemin yönetim çerçevesinin ve dolayısıyla isteminin değişmesini ifade etmek için kullanılmıştır. Genel anlamda bu gibi süreçlere maruz kalan bir eylemin istemi değişebilir. Özel anlamda ise eylemin yönetim çerçevesinde yer alan bir veya birkaç üyenin silinmesi ya da eylemin yönetim çerçevesine bir ya da birkaç üyenin eklenmesi söz konusu olabilir.

Eylemin istemini değiştiren süreçlerden açıklanması zor olanlar anlam olaylarıyla ilgili olanlardır. Zira biçimsözdizimsel değişmelerin metinler ya da konuşurlar üzerinden hem artzamanlı hem de eşzamanlı olarak takip edilmesi ve sebeplerinin somut gerekçelerle açıklanması mümkün olabilir. Ancak anlamsal değişmelerin nasıl bir ihtiyaçla ortaya çıktığı konusu çoğunlukla havada kalan bir olgudur. Bu nedenle birçok anlamsal değişmenin nedeni basit bir biçimde konuşurun dünya algısının değişmesiyle açıklanır.

Türk dilinin tarihi dönemleri boyunca bazı eylemlerin istem değiştirdiği görülür. Bu değişikliklerin çeşitli türleri vardır:

1. Bir eylemin anlamı değişmediği halde başka bir isteme gereksinim duyması, diğer bir deyişle eskiden farklı bir istemle kullanılan bir eylemin bugün başka bir istemle kullanılması
2. Bir eylemin istemiyle beraber anlamının da değişmesi
3. Türk dillerinin ortak söz varlığında yer alan bir eylemin farklı Türk dillerinde farklı istemlerle kullanılması
4. Sesbilgisel etkenler nedeniyle istemin değişmesi
5. Yabancı bir dilin etkisi nedeniyle istemin değişmesi

Yukarıda sayılan bu değişmelerin temel nedenleri kimi zaman hem anlamsal hem sözdizimsel olabilirken, kimi zaman bu değişmeler sadece anlamsal süreçlerden kaynaklanmaktadır. İstemi değiştiren anlamsal süreçlere geçmeden önce anlamla ilgili kimi kavramlara değinmek yerinde olacaktır:

³ Dolaysız nesne (direct object) ve dolaylı nesne (indirect object) terimleri bu çalışmada sırasıyla geleneksel dilbilgisinde yaygın olan belirtili nesne ve belirtisiz nesne yerine kullanılmıştır. Sözdiziminde bu işlevle görevleri üyeleri adlandırmak için modern dilbilim çalışmalarında dolaysız nesne ve dolaylı nesne terimleri tercih edilir. Bunun sebebi, bu üyelerin tümcedeki işlevinin belirtililiği ya da belirtisizliği sağlamaktan çok, eylemin bildirdiği edimden doğrudan ya da dolaylı yoldan etkilenmişliği ifade etmek olmasıdır. Diğer bir deyişle, dolaysız nesne yüklemcilin bildirdiği edimden doğrudan etkilenen bir varlığın tümcede yüklendiği sözdizimsel işlevine, dolaylı nesne ise yüklemcilin bildirdiği edimin yönlendirildiği varlığın sözdizimsel işlevine işaret eder (Özgen & Koşaner, 2016: 131).

Temel anlam (denotation), dilsel bir yapının, bağlamdan ve durumdan bağımsız, değişmez, öz ve içsel anlamını ifade eder (Bussman, 2006: 289). Lyons, sözcüklerin varlıklar, nesnelere ve olgular arasında kurduğu ilişkinin bu anlamı içerdiğini belirtir (Lyons, 1977: 206-207).

Sözcükler, kullanıldıkları durum ya da bağlama göre farklı anlamlar kazansa da her sözcüğün bir temel anlamı vardır. Anlam genişlemesi, anlam kaybı, anlam daralması gibi anlamsal süreçler ya da ad aktarması, deyim aktarması, mecazlaşma vb. anlamın yapısını etkileyen anlam olayları bir sözcüğün birden fazla anlamının ortaya çıkmasına sebep olabilirler. Bazen bu değişimler sözcüğün asıl anlamının unutulup yeni ortaya çıkan anlamın kullanımının yaygınlaşmasına neden olabilir.

Yan anlam (connotation) ise bir dilsel yapının temel anlamına bağlamsal ve durumsal süreçlere bağlı olarak yeni duygusal ya da etkisel bileşenlerin eklenmesiyle ortaya çıkan anlamlarını ifade eder (Bussman, 2006: 235). Diğer bir deyişle yan anlamlar çeşitli duyu ve çağırışmalar aracılığıyla, temel anlamın genişleme, daralma vb. gibi anlamsal süreçlere maruz kalmasıyla ortaya çıkarlar.

Bir dilde, bir sözcük ilk ortaya çıktığında belli bir kavramın karşılığı olarak kullanıldığına göre, bu ilk anlama daha sonra yeni anlamlar eklenmesi, diğer bir deyişle sözcüklerin kullanımda oldukları süreçte yeni anlamlar kazanması olağandır. Bu sözcüklerin sıklıkları incelendiğinde ortaya çıkan yan anlamlarının kullanım sıklıklarının artması, kullanıma çıktığı yerlerin genişlemesiyle paralel bir oran gösterir (Aksan, 1999: 60).

Sözcüklerin sınırsız sayıda yan anlamı olabilir ve bu yan anlamlar bir sonuca bağlanmamıştır. Değişmeye, gelişmeye, anlamsal süreçlerden etkilenmeye devam edebilirler. Bir kavramın belirlenmiş herhangi bir özelliği ya da anlamı, eğer tanımlanmışsa, bu özellik ya da anlamdan herhangi bir yan anlam da gelişmiş olabilir veya zaman içerisinde gelişebilir (Leech, 1981: 12-13).

Aksan, yan anlamların temel anlamdan meydana gelme biçimlerini şu şekilde açıklar (Aksan, 2003: 186):

- “1. Somuta yeni somut anlamlar eklenmesi
2. Somuta yeni soyut anlamlar eklenmesi
3. Soyuta yeni soyut anlamlar eklenmesi
4. Soyuta yeni somut anlamlar eklenmesi”

Temel anlam ve yan anlam kavramlarını ele aldıktan sonra Türkçede istemi değiştirmesi mümkün olan anlamsal süreçlere değinelim:

1. Anlam Değişmesi

Diller zaman içerisinde hem doğal olarak hem de çeşitli dayatmaların etkisiyle değişmeye açık yapılardır. Dillerdeki değişimler sesbilgisel düzeyde olduğu kadar anlamsal düzeyde de olabilirler. Dilsel bir yapının anlamının değişmesi, tarihsel açıdan bakıldığında, hem dilsel işaretleyicilerin ilişkilerinin değişmesiyle hem de dildışı gerçekleştirmelerin dili etkilemesiyle açıklanabilir.

Anlam değişmesi başlangıçta kişisel bir kullanımla ortaya çıkar. Daha sonra bu kullanım kişilerden kişilere aktarılır ve yeni biçim toplum tarafından kabul görürse yaygınlık kazanır. Böylelikle anlam değişmesine kaynaklık eden dilsel yapıdan çokanlamlı bir yapı gelişmiş olur. Zaman içerisinde diliçi ya da dildışı nedenlerle sözcüğün çokanlamlı yapısı kaybolabilir veya anlamı daralabilir. Bazen de sözcük ilk anlamından tamamen uzaklaşır

ve yeni bir kavramı ifade etmeye başlar. Sözcüğün ilk anlamından bağımsız yeni bir anlamsal yapıya kavuşması anlam değişmesi sürecinin tamamlandığını gösterir.

Anlam değişmelerini kolaylaştıran bazı etkenler vardır. Bunlar nesillerarası bağlantının kopması, anlamın belirsizleşmesi, sözcüğün prestijinin azalması, çokanlamlılığa, bağlamın belirsizleşmesi ve sözcük yapısının değişmesidir (Arslan Erol, 2008: 63).

Guiraud, *Anlambilim*'de diliçi ve dildişi anlam değişmelerinin sebeplerini tartışmıştır. Guiraud'nun diliçi değişiklikler olarak nitelediği değişmelerden ilki bize göre konunun istemle ilgili kısmını oluşturmaktadır. "Sözcük bağıntısının veya adın yer değiştirmesi" ona göre diliçi anlam değişmelerinin ilk sebebidir. Bunu da kendi içinde ikiye ayırır. İlk grupta *birleşim* (combination) kavramını öne çıkarır (Guiraud, 1999: 57). Birleşim, Vardar'a göre "bir birimin dilin dizimsel boyutundaki öbür birimlerle kurduğu bağıntı"dır (Vardar, 2002: 35). (Burada Vardar'ın istem kavramı için birleşim değeri terimini tercih ettiği hatırlanmalıdır.) İsteme göre anlam değişmelerinde bu bağıntıda değişmeler meydana gelir.

Orhon Türkçesinde *kon-* "konmak, yerleşmek" (Tekin, 2003: 248) eylemi o dönemde "bir yerde konaklamak, bir yere yerleşmek" gibi anlamlar ifade ettiğinden [+İNSAN] özellikli bir özneyle kullanılmıştır. Ancak günümüz Türkçesinde bu eylemin temel anlamı "kuş, kelebek, uçak, toz vb. bir yere inmek"tir (GTS). Bu nedenle de eylemin istem çerçevesinde uçuşa yetisine sahip [+HAYVAN] ya da uçabilen [TAŞIT], uçabilen [-CANLI] gibi özellikler gerektiren özneler yer alır. Bu anlamda eylemin günümüzdeki anlamsal istem yapısı değişmiş ve anlamsal istem çerçevesindeki katılan yapısı bu özelliklerle sınırlanmıştır:

- (2) a. *biriye*_{DOLAYSIZNESNE[HEDEF]} *çuğay yış töğültün yazı koonayın tiser...* "Güneyd Çuğay dağlarına (ve) Töğültün ovasına konayım dersene..." (KT G6-7)
- b. *Kelebek*_{KÖZNE[+HAYVAN]} *çiçeğin üzeri+(n) e* *DOLAYLINESNE [HEDEF]* *kondu.*
- c. *Uçak* _{ÖZNE[+TAŞIT]} *yer+e* *DOLAYLINESNE [HEDEF]* *kondu.*

Eylemin mantıksal ve anlamsal istem çerçevesi değişikliğe uğrarken sözdizimsel istem çerçevesi ise aynı kalmıştır; yani eylem sözdizimsel istem yapısında halen zorunlu olarak sıfır biçimcikle işaretlenmiş bir özne ve yönelme durumuyla işaretlenmiş HEDEF rolünde bir dolaylı nesne istemektedir.

Orhon Türkçesinde *sakın-* eylemi "düşünmek, yas tutmak" (Tekin, 2003) gibi anlamlara gelmektedir. Günümüz Türkçesinde ise anlam değiştirerek "herhangi bir korku veya düşünce ile bir şeyi yapmaktan uzak durmak; olabileceği düşünülen kötülöklere karşı önlemler almak; korumak, esirgemek, gözetmek" (GTS) gibi anlamlarda kullanılmaya başlamıştır:

- (3) a. *bunça iş+(i)g küç+(ü)g*_{DOLAYSIZNESNE[KONU]} *birtükgerü sakınmatı...* "bunca hizmet ettiğini (hiç) düşünmeden..." (KT D10)
- b. *Ali*_{ÖZNE[EDEN]} *Ayşe'+(y)i*_{DOLAYSIZNESNE[ETKİLENE]} *tüm kötülöklere+den*_{DOLAYLINESNE[KONU]} *sakınıyordu.*

Eylemin Orhon Türkçesindeki biçimi yönetim çerçevesinde sıfır biçimcikle işaretlenmiş bir özne ve belirtme durumuyla ya da sıfır biçimcikle işaretlenen bir nesne olmak üzere iki zorunlu katılan isterken, günümüzdeki anlam değişmesine uğrayan biçimde ise zorunlu istem çerçevesine ayrılma durumuyla işaretlenmiş bir katılan eklenmiştir.

Anlam değişmesinin iki alt alanı vardır: Anlam daralması ve anlam genişlemesi. Bu iki anlam olayı da istemin değişmesine sebep olmaktadır:

1.1. Anlam Daralması

Anlam daralması (semantic narrowing), anlam değişmesinin alt alanlarından biridir. Bu anlamsal süreç sözcüğün ilk anlamsal kapsamının aksine, yeni anlamının *özelleşmesini* (specialisation) sağlar (Bussman 2006: 1042). Sözcüğün anlam alanının özelleşmesi, daha sınırlı bir anlamsal çerçeveye sahip olması anlamına gelir. Diğer bir deyişle, anlamlı bir birimin içeriğinin daha dar bir kapsam ifade edecek şekilde değişmesi, anlamının daraldığını gösterir (Vardar, 2002: 164).

Kimi sözcüklerde anlam daralmasının izleri tarihi metinler incelenerek takip edilebilmektedir. Eski Türkçe *kör-* “görmek” eylemi, Orhon Yazıtlarında belirtme durumuyla işaretlendiğinde “görmek”, yönelme durumuyla işaretlendiğinde ise “bağımlı olmak, tabi olmak” anlamında kullanılmıştır:

(4) a. *a+(n)ı körüp ança bilin* “onu görüp öylece bilin.” (KT G13)

b. *tabgaçğı begler tabgaç âtin tutupan tabgaç kagan+ka körmiş* “Çinlilerin hizmetindeki (Türk) beyleri, Çin unvanları alarak Çin hakanına tabi olmuşlar.” (KT D7-8)

Bugün bu eylem “bağımlı olmak, tabi olmak” anlamında kullanılmamaktadır. Eylemin bu anlamı kaybolmuştur, diğer bir deyişle eylem anlam daralmasına uğramıştır. Bu nedenle eylemin yönelme durumuyla işaretlenen bir kullanımına da rastlanılmamaktadır.

az- eyleminin Eski Türkçedeki anlamı “bozulmak, yolu kaybetmek”tir (Clauson, 1972: 279). Bugün eylemin “yolu kaybetmek” anlamı tamamamen yok olmuştur. GTS’deki ilk anlamı “taşkınlıkta ileri gitmek”tir. Eylemin “yolu kaybetmek” anlamı istem çerçevesinde ayrılma durumuyla işaretlenmiş bir zorunlu katılan istemektedir. Bugünkü anlamı ise geçişsizdir; istem çerçevesinde zorunlu olarak sadece özne ister:

(5) a. *burkan+tın azsarlar...* “Budanın öğretisi yolundan çıksalar...” (Maitr. 70, 7)

b. *vakt olur ki yol+dan azmışlar* (Özavşar, 2012: 125)

c. *Çocuklar+Ø yine azdı.*

oku- eyleminin Eski Türkçedeki ve Eski Anadolu Türkçesindeki anlamı “çağırarak, davet etmek, okumak”tır (Demirci 2016: 73). Eylemin bu anlamları istem çerçevelerinde [+CANLI] özellikli, nesne işlevli katılanlara ihtiyaç duyarlar. Bugün eylem anlam daralmasına uğramıştır ve Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde var olan bu anlamlar yalnızca ağızlarda yaşamaktadır. Eylemin günümüz Türkçesindeki temel anlamı GTS’de “bir yazıyı meydana getiren harf ve işaretlere bakıp bunları çözümlenmek veya seslendirmek” olarak verilmiştir ve bu anlam [-CANLI] özellikli nesnelere gerektirmektedir:

(6) a. *inisin okuyu...* “küçük kardeşini çağırıp...” (İKP LVIII, 3)

b. *bo bitigig üç kata okuzun* “bu kitabı üç defa okusun.” (TT VI 287)

c. *toyunlarıg okıp* “rahipleri çağırıp...” (TT VIII H 1)

d. *Pes bir kişi viribiyüb anı okudı* (Özavşar, 2012: 1121)

e. *Ali kitab+ı/gazetey+i/dergi+(y)i okudu.*

1.2. Anlam Genişlemesi

Anlam genişlemesi (semantic widening) de anlam değişmesinin alt alanlarından biri olarak nitelendirilir. Vardar, anlam genişlemesini sözlüksel öğelerin dar bir çevreden geniş bir çevreye aktarıldığında anlamının genişlemesi olarak açıklar (Vardar 2002: 23).

Anlam daralması özelleşme süreciyle ifade edilirken, anlam genişlemesi ona karşıt olarak *genelleşme* (generalization) süreciyle tanımlanır. Bu süreci bir yapının içeriğinin bir değişmeye uğrayarak daha kapsamlı hale gelmesi olarak açıklayabiliriz.

Eski Türkçe *ur-* eylemi o dönemde “vurmak, dövmek; taş üzerine yazı yazmak, hakketmek; yerleştirmek, koymak” (Tekin 2010: 181, Demirci 2016: 68) gibi anlamlara sahiptir. Bugün bu eylemin “silahla yaralamak, öldürmek” anlamı henüz o dönemde yoktur. Ateşli ve öldürücü silahlar icat edildikten sonra bu anlam ve bu istem çerçevesi ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle halihazırda çokanlamlı olan bu eylem bir anlam daha kazanmıştır. Bu bağlamda anlam çerçevesi genişlemiştir. Eylemin “taş üzerine yazmak” anlamı ise yine teknolojik gelişmeler neticesinde günümüzde yazılar kalem, boya vb. nesnelere kağıt, defter vb. araçlar üzerine yazıldığı için bugün kaybolmuştur. Bu bağlamda ise *vur-* eyleminin anlam çerçevesi daralmıştır. Bu da bize anlamsal süreçlerin aynı anda çok yönlü olarak işleyebildiğini göstermektedir.

(7) a. *neñ neñ sabım erser beñgü taşka urtum* “her ne sözüm var ise ebedi taşta

hakkettim.” (KT G 11)

b. *başına urtu* “başına vurdu” (Demirci, 2016: 68)

c. *Ali+Ø Hasan'+ı tabanca+ile vurdu.*

d. *Ali+Ø Hasan'+a tabanca+ile vurdu.*

üz- “kırmak, kesmek, koparmak” eylemi Eski Türkçede [-CANLI] nesnelere isterken günümüz Türkçesinde [+CANLI] nesnelere kullanılmaya başlamıştır. Bugün eylemin anlamı GTS’de “üzüntü vermek” olarak yer alır:

(8) a. ... *küçi küsünü üzülüp...* “gücü kuvveti kırılıp” (APH 117-21)

b. *Ali Ayşe'yi üzdü.*

c. **Köpek kapıyı üzdü.*

barış- eylemi Eski Türkçedeki *bar-* “varmak, gitmek” eyleminden türemiş olmalıdır. Berbercan bu eylemin *bar-* eylemine işteşlik biçim biriminin getirilmesiyle oluştuğunu ve Eski Türkçedeki anlamının kaynaklarda “birbirine gidip gelmek, ziyaret etmek” olarak verildiğini belirtir. Günümüzdeki “iki taraf, aralarındaki dargınlığı kaldırmak, uzlaşmak, anlaşmak” (GTS) anlamının ise aralarında savaş ya da kavga olmayan ya da aralarındaki savaşı bitirmiş iki ya da daha fazla tarafın kurduğu ittifak ya da anlaşmayı ifade eden bir alt anlamdan türediği görüşündedir (Berbercan, 2013: 89). Eylemin Eski Türkçedeki ilk anlamı istem çerçevesinde zorunlu olarak yönelme durumuyla işaretlenmiş bir katılan isterken günümüzdeki istem çerçevesinde ise zorunlu olarak araç durumuyla işaretlenmiş bir katılan bulunur:

(9) a. *olar bir birke barışdı* “onlar birbirine gittiler” (DLT 315)

b. *Ahmet ile Hasan barıştı.*

Genel olarak anlamsal değişme süreci ve onu oluşturan alt alanlar olan anlam daralması ve genişlemesi süreçleri sonucunda sözcüklerin anlamsal çerçevesi değişir, daralır ya da genişler. Sözcüğün anlamsal çerçevesinin daralması ya da genişlemesi istem potansiyeli taşıyan sözcüklerin istem yapıları üzerinde etkili olmakta ve istem çerçevelerinin değişmesine yol açmaktadır. Eylemlerin tarihsel süreçte istem değiştirmesi bu anlamsal süreçlerle doğrudan bağlantılıdır.

Anlamın değişmesi hem anlambilgisel hem de sözdizimsel istem düzeyinde değişmelere neden olur. Anlamı değişen bir yapı zamanla ilk anlamından bağımsız olarak

kullanılmaya başlandığında artık yeni bir yapı oluşmuş olur. Bu yeni yapının da eski yapının sahip olduğu sözlüksel kütükten farklı bir sözlüksel kütüğe sahip olacağı açıktır. Diğer bir deyişle sözcüğün anlamı değişince sözlüksel kütüğü de değişir. Bu nedenle eylemin mantıksal istem yapısının da değişmesi beklenir. Sonuç olarak anlamsal süreçler istemin tüm düzeyleri üzerinde etki sahibi olabilmektedir. Ancak bu anlamsal değişmelerin ne gibi sebepler ya da güdülenmeler sonucu ortaya çıktığı meselesi yeterince açıklığa kavuşturulamamaktadır. Bu konu aslında anlamsal rekonstrüksiyonun inceleme alanına girmektedir. Fakat bu alanda çalışmalar yok denecek kadar azdır.

2. Çokanlamlılık

Çokanlamlılık (polysemy) terimi 1897'de Bréal tarafından ortaya atılmıştır. Yunanca *poly* "çok" ve *sēma* "işaret, gösterge" sözcüklerinin birleşiminden oluşturulmuş bir terimdir. Genellikle bir sözcüğün temel anlamından kaynaklanan iki veya daha fazla tanımlı olduğunda çokanlamlı olduğu ifade edilir (Bussman, 2006: 918). İmer vd. ise çokanlamlılığı "bir sözcük ya da tümcenin birden fazla anlamı olması durumu" olarak tanımlar (İmer vd., 2013: 77).

Çokanlamlılık hem sözdizimsel düzeyde hem de sözcüksel düzeyde gerçekleşebilir. Dillerde derin yapıları farklı; ancak yüzey yapıları aynı tümceler olabilir. Bu tip tümceler sözdizimsel birçokanlamlılık sergilerler:

- (10) a. *Otobüs bekledi.*
 b. *Adam otobüsü bekledi.*
 c. *Otobüs adamı bekledi.*

Yukarıdaki ilk tümceden alttaki her iki tümcenin de ifade ettiği anlamı çıkarmak mümkündür. Bu nedenle ilk tümce sözdizimsel olarak çokanlamlıdır.

Bir sözcüğün birden fazla anlamının olması ise sözcüksel çokanlamlılıktır. Anlamlı tüm sözcükler çokanlamlılaşabilirler. Türkçede *açık*, *sıra*, *çek-* vb. kimi sözcükler çok anlamlıdır. Görevli sözcüklerin ise anlamları değil, işlevleri farklılaşabilir.

Aksan, çokanlamlılığa neden olan etkenlerden en etkilisini anlam aktarmaları olarak tanımlar. Genellikle vücudun çeşitli kısımlarını ve organları ifade eden sözcükler aktarmalarla yeni anlamlar kazanmıştır. Tarihsel süreçler gözlemlendiğinde ilk başta tek bir anlamı karşılayan sözcüğün, başka bir anlama aktarılmasıyla ve kullanım sıklığının artmasıyla başka kavramları da ifade ettiği görülmektedir (Aksan, 1999: 62-70).

Aksan'a göre çokanlamlı bir sözcüğün anlamları arasında genellikle bir ilişki vardır. Eski Türkçe *gün* sözcüğü o dönemde hem *güneş*, hem *gündüz*, hem de *yirmi dört saatlik zaman birimi* gibi birbiriyle bir şekilde bağlantılı üç ayrı kavramı ifade etmek için kullanılırdı (Aksan, 2009: 31). Ancak bugün sözcüğün *güneş* anlamı "Gün doğdu." gibi kalıp ifadeler dışında bilinçli olarak bu anlamda kullanılmaz.

Dilleri konuşanların etrafındaki hayat şartları değiştikçe, etraflarındaki nesnelere ve kavramlar arttıkça diller de değişir. Günlük hayata giren yeni nesnelere ve kavramlar genellikle normalde var olan bir anlamla bağlantı kurularak tanımlanır ve adlandırılır. Karaağaç, dildeki ses değişmelerinin bu dillerin yazıya geçiş süreçleri yaygınlaşınca yavaşladığını; ancak anlamsal değişmelerin zaman içerisinde iletişimin ve bilgilenmenin artmasıyla hızlandığını öne sürer. Yeni nesnelere ve kavramlar adlandırılırken çoğunlukla onlara benzer ve var olan bir anlam temel alındığından, yeni sözcük, eski bilinen bir sözcüğe başka kavramlar yüklenerek tanımlanır. Bu nedenle bir toplumda anlam çoğalmasında en çok maruz kalan kavramlar, en bilinen kavramlardır (Karaağaç, 1996: 38).

Kimi zaman başka dillerle girilen ilişkiler de çokanlamlılığa neden olur. Johanson'un kopyalama olarak adlandırdığı bu süreçte dildeki birçok yapı gibi sözcükler de diğer dilden temel dile kopyalanabilirler. Bu tür sözcük kopyalamalarının sosyal etkenler, görece çekicilik vb. sebepleri vardır. Genellikle orijinal sözcük ile kopya yapılar arasında fark anlam ve birleşme gibi özellikleri de içine alır (Johanson, 2007: 32-69).

Karaağaç, birden çok varlığın aynı hareketi yapmasının özellikle eylemlerin anlamını zenginleştirdiğini, bu nedenle birçok dilde eylemlerdeki çokanlamlılığın ve anlamsal yapıdaki zenginliğin diğer sözcük türlerine oranla daha fazla olduğunu belirtir (Karaağaç, 2001: 125).

İstem değişmesi sözcüksel çokanlamlılıkla yakın bir ilişki içerisindedir. Çokanlamlı bir sözcüğün farklı anlamları farklı istem çerçevelerine sahip olma eğilimindedir. Diğer bir deyişle çokanlamlı bir sözcüğün her bir anlamı çoğunlukla farklı bir dilbilgisel dağılıma sahiptir. Bu nedenle sözcükler farklı öbekler ve tümceler oluşturmak için farklı katılan türlerine gereksinim duyarlar (Zaefferer, 2002: 27).

(11) a. *Ali+Ø Hasan'+a vurdu.*

b. *Ali+Ø Hasan'+ı vurdu.*

Eylemlerin tarihsel süreçte veya zamanla anlam değiştirmesi ya da çokanlamlılık kazanmasının nedenlerinden biri de eylemin istemi ve istem potansiyelindeki değişikliklerdir (Doğan, 2011: iv). (11)a ve (11)b'de görüldüğü gibi *vur-* eylemi istem çerçevesinde "dövmek, dayak atmak" anlamıyla kullanıldığında yönelme durumuyla, "bir silahla yaralamak, öldürmek" anlamıyla kullanıldığında ise belirtme durumuyla işaretlenen bir katılana gereksinim duymaktadır. Her iki katılanın da anlamsal rolü ETKİLENEN olarak belirlenebilir. Ancak ilk örneğin HEDEF anlamı ikinci örneğe göre daha baskındır.

Bugün Türkçede çokanlamlı olan ve bu nedenle farklı istem çerçevelerine sahip olan birçok sözcüğün Eski Türkçede de bu yapıyı sergilediği görülmektedir. Bugün GTS'de 33 adet anlamı verilen *al-* sözcüğünün anlamlarını Tekin, *Orhon Türkçesi*'nde "almak, zaptetmek, fethetmek" olarak vermiştir (Tekin, 2010: 120). Aksan ise Orhon Yazıtlarında geçen *al-* eyleminin farklı anlamlarını üçe ayırmıştır (Aksan, 2003: 81-82):

1. zaptetmek, fethetmek

(12) *Tört bulırdaki bodunug kop almış* "dört bucaktaki halkları hep zaptetmiş." (KT D2)

2. dikkate almak, dinlemek

(13) *İgidmiş kaganıñın sabın almadın* "(seni) beslemiş hakanlarının sözünü dinlemedin" (KT G9)

3. oğul ya da kızına bir kimseyi gelin ya da damat olarak almak

(14) *Türgiş kaganı kızımın ertinü ulug törün alı birtim türgiş kagan kızın ertinü ulug törün ogluma alı birtim* "Türgiş hakanına kızımı olağanüstü büyük bir törenle alıverdim. Türgiş hakanının kızını olağanüstü büyük bir törenle oğluma alıverdim" (BK K9-10)

Görüldüğü gibi eylemin ilk iki anlamı istem çerçevelerinde belirtme durumuyla işaretlenmiş bir katılan istemektedir. Üçüncü anlamı ise çiftgeçişlidir. Hem belirtme durumu hem de yönelme durumuyla işaretlenmiş iki katılana ihtiyaç duyar. Günümüz Türkçesinde yaşayan birinci ve üçüncü anlam hala aynı istem çerçevesine sahiptir. İkinci anlam ise bugün yaşamamaktadır.

Orhon Türkçesinde çokanlamlı olan eylemlerden biri de *olur*-tır. Tekin, eylemin anlamını “oturmak; tahta oturmak, hüküm sürmek” olarak vermiştir (Tekin, 2010: 160). Aksan ise, eylemi dört anlam çerçevesine ayırır (Aksan, 2003: 82):

“1. oturmak, uyanık kalmak

(15) ...*türük bodun için ün udımadım küntüz olurmadım* “Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturdum.” (BK D22)

2. tahta çıkmak

(16) *neñ yılsıg bodunka olurmadım* “(Ben) hiç de zengin ve müreffeh (bir) halk üzerine hükümdar olmadım.” (KT D26)

(17) ...*özüüm kuutum bar için kagan olurtum* “benim (de) talihim olduğu için, hakan (olarak tahta) oturdum.” (KT G9)

3. ikamet etmek, oturmak, yurt tutmak

(18) *koop itdim ol amtı ańıg yok türük kagan ötüken yış olursar...* “Türk(lerin) hakani Ötüken dağlarında oturur...” (KT G3)

(19) *çogay kuzin kara kumuğ olurur ärtimiz* “Çogay dağlarının kuzeyinde Karakumda oturuyorduk” (T B7)

4. yaşamak, geçinmek

(20) *Keyik yeyü tabışgan yeyü olurur ärtimiz* “yaban hayvanları yiyerek tavşan yiyerek yaşıyorduk” (T G8)

İlk örnekteki “oturmak, uyanık kalmak” anlamındaki *olur*- eylemi yönetim çerçevesinde zorunlu olarak sadece özne işlevinde bir katılan istemektedir. Eylem, “tahta çıkmak” anlamında kullanıldığında ise ilk örnekte yönelme durumu istemiş, ikinci örnekte nesne geçişmesine uğramış ve aslında nesne işlevindeki katılanı olan *kagan* sözcüğü eyleme bitişmiştir; bu nedenle yalnızca özne istiyormuş gibi görünmektedir. Üçüncü anlamda kullanıldığında ise günümüze göre değerlendirildiğinde yönelme durumuyla işaretlenmiş bir HEDEF ya da bulunma durumuyla işaretlenmiş YER rolünde bir katılan alması beklenmektedir. Ancak ilk örnekte sıfır biçimcikle, ikinci örnekte belirtme durumuyla işaretlenmiştir. Dördüncü anlamda ise bağlamdan eylemin yalnızca özne istediği tahmin edilmektedir.

Doğan’a göre çokanlamlılığın ana etkenlerinden biri bağlamdır. Tümcede sözcükler arasında diliçi ilişkiler ve dildışı gerçekleştirmeler sözcüklerin anlam değeri üzerinde etkili olur. Bu ilişkilere bağlı olarak sözcüklerin anlamı değişir ya da sınırlanır. (Doğan, 2011: 95-96). Diğer bir deyişle aynı eylem için kastedilen bağlam değişikçe eylemin anlamı değişir. Eylemin anlamının değişmesi de istem çerçevesinin değişmesine sebep olur. Bağlam, iletişimsel bir durumun tüm öğelerini ifade eder: Sözlü ve sözsüz bağlam, konuşma ortamındaki bağlam, konuşurla dinleyici arasındaki ilişkinin sosyal bağlamı, konuşur ve dinleyicinin konu hakkındaki ön bilgisi ve tutumları vb. (Bussman, 2006: 245).

Dilbilimsel bağlam, özellikle dilbilimsel bağlam içerisinde değerlendirilen sözcüğün etrafındaki sözcüklerle kurduğu bağlamsal ilişkiler, istem potansiyeli taşıyan sözcüklerin anlam çerçevelerinin ve dolayısıyla da istem çerçevelerinin belirlenmesinde oldukça etkilidir. Bu ilişki tersine de geçerlidir. Yani istem de sözcüklerin bağlamı üzerinde eşdeğer şekilde etkilidir. Bir sözcüğün yakın anlamsal ve sözdizimsel çevresini istemi belirler (Doğan, 2011: 97).

- (21) a. *Böcek bardağın içindeki suya düştü.*
 b. *Ayşe suya düştü.*
 c. *Hasan'ın hayalleri suya düştü.*

Yukarıdaki üç örnekte *düş-* sözcüğünün sözdizimsel ve anlamsal çerçevesi bağlamla ilgili sebeplerden ötürü farklı şekillenmiştir.

Bir sözlüksel birimin istem yapısı ve söylem içerisindeki gerçekleşmesiyle, çokanlamlı bir sözlüksel birimin anlamsal özellikleri ve söylem içerisindeki gerçekleşmesi arasında bir paralellik vardır. Bir sözlüksel birimin istem yapısı, katılanlarının yapısına ve en uygunluk derecesine bağlı olarak gerçek tümcelerde gerçekleşme potansiyelini içerir. Çokanlamlı bir sözlüksel birimin bir tümcede belli anlamda kullanılması da aynı dilsel güdülenme ile yapılır (Herbst, 1999).

Pustejovsky, genel olarak aynı sözcüğün sözdiziminde farklı katılanlarla farklı bağlamlarda yer almasını, istem terimini kullanmadan, bu sözcüğün mantıksal çokanlamlı (logical polysemic) olmasıyla açıklar. Ona göre mantıksal çokanlamlılık sözcüğün sahip olduğu, sözcük türünü değiştirmeyen, üst üste binmiş, bağımlı ve paylaşılan anlamlarının farklılaşmasını içeren bir anlamsal bulanıklık tipidir (Pustejovsky, 1996: 28). Diğer bir deyişle sözcüklerin çokanlamlılığının seçtikleri katılanların yapısına bağlı olarak belirlendiğini öne sürer. Pustejovsky'nin ortaya attığı bu görüş Willems tarafından eleştirilmiştir. Willems'e göre Pustejovsky'nin mantıksal çokanlamlılık diye nitelendirdiği kavram aslında sözcüklerin alternatif sözdizimsel istem yapılarına işaret etmektedir (Willems, 2006: 585-588). Doğan ise özellikle eylemlerin farklı sözdizimsel ve anlamsal bağlamlarda çokanlamlılık kazanabildiği fikrini dikkate değer bulmuştur. Zira çokanlamlılaştıran bir eylemin her bir anlamının farklı bir istem çerçevesi oluşmakta ve sözdiziminde meydana gelen bir değişiklik genellikle anlamsal bir değişikliği de beraberinde getirmektedir (Doğan, 2011: 99).

Türkçede kimi zaman bir eylem aynı istem çerçevesiyle de çokanlamlılık sergileyebilir. Diğer bir deyişle bir eylem biçimbilgisel olarak aynı işaretleyiciyle işaretlenmiş katılanlarla farklı anlamlara gelebilmektedir:

- (22) a. *Polis ev+i aniden bastı.*
 b. *Yayınevi kitab+ı aniden bastı.*

Yukarıdaki örneklerde *bas-* eyleminin hem "baskın yapmak" anlamında hem de "yayımlamak" anlamıyla kullanıldığında zorunlu katılanlarının aynı olduğu görülmektedir. Eylem her iki anlamda da istem çerçevesinde zorunlu olarak sıfır biçimcikle işaretlenmiş bir özne ve belirtme durumuyla işaretlenmiş bir dolaysız nesne istemektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada istemi değiştiren anlamsal süreçler incelenmiştir. Türkçede istemi değiştiren anlamsal süreçlerin ilkinin anlam değişmesi olduğu görülmüştür. Anlam değişmesi, sözcüğün anlamının zaman içerisinde çeşitli nedenlerle genişlemesi ya da daralması sonucu gerçekleşmektedir. İstemi değiştiren bir diğer anlamsal süreç ise çokanlamlılaştırma eyleminin hem mantıksal hem anlamsal hem de sözdizimsel istem düzeyi üzerinde etkili olmakta ve yönetim çerçevesini değiştirmektedir. Bu durum sözdizimsel düzeyde eylemin katılanlarının niteliksel ve niceliksel olarak farklılaşmasını sağlamaktadır.

KISALTMALAR

APH	<i>Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikayesi</i> , bkz. Gulcalı. (2013)
BK D	<i>Bilge Kağan Yazıtı Doğu Yüzü</i> , bkz. Tekin. (2010).
BK K	<i>Bilge Kağan Yazıtı Kuzey Yüzü</i> , bkz. Tekin. (2010).
DLT	<i>Divānu Lugāti't-Türk</i> , bkz. Akkoyunlu & Ercilasun. (2015).
İKP	<i>İyi ve Kötü Prens Öyküsü</i> , bkz. Hamilton. (2011).
KT D	<i>Kültigin Yazıtı Doğu Yüzü</i> , bkz. Tekin. (2010).
KT G	<i>Kültigin Yazıtı Güney Yüzü</i> , bkz. Tekin. (2010).
Mait.	<i>Maitrisimit Nom Bitig</i> , bkz. Tekin. (1980).
T	<i>Tunyukuk Yazıtı</i> , bkz. Tekin. (1994).
TT VI	<i>Türkische Turfan-Texte VI. Das buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk</i> . bkz. Bang, von Gabain & Arat. (1934).
TT VIII	<i>Türkische Turfan-Texte VIII</i> , bkz. von Gabain. (1954).

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, Z., & Ercilasun, A. B. (2015). *Divānu Lugāti't-Türk, Giriş-Metin- Çeviri-Notlar Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1999). *Anlambilim, İlgili Alanlar ve Türkçe*. Ankara: Engin Yayınları.
- Aksan, D. (2003). *Her Yönüyle Dil, Anaçizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2009). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınları.
- Arslan Erol, H. (2008). *Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine Anlam Değişmeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bang, W., von Gabain, A., & Arat, R. R. (1934). *Türkische Turfan-Texte VI. Das buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk*. Berlin.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Berbercan, M. T. (2013). Kutadgu Bilig'de Fiillerin Çok Anlamlı Yapısına Genel Bir Bakış. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24), 83-98.
- Bussmann, H. (2006). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. London and Newyork: Routledge.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Clarendon Press: Oxford.
- Demirci, K. (2007). Türkçedeki Hal Eki Nöbetleşmeleri Üzerine . *Karaman Dil-Kültür ve Sanat Dergisi*, 126-139.
- Demirci, Ü. Ö. (2016). *Eski Türkçede Füller*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Demirez Güneri, A. (2009). Yeni Uygur ve Türkiye Türkçesinde Fiil-Tamlayıcı İlişkileri. *Turkish Studies*(Volume 4/4), 505-514.
- Doğan, N. (2011). *Türkiye Türkçesi Füllerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Gabain, A. v. (1954). *Türkische Turfan-Texte VIII*. Berlin: Akademie Verlag.
- Guiraud, P. (1999). *Anlambilim*. (B. Vardar, Çev.) İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Gulcalı, Z. (2013). *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Hikayesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, J. R. (2011). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. (V. Köken, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Herbst, T. (1999). *English Valency Structures: A First Sketch*. 15.02.2011 tarihinde <http://webdoc.gwdg.de/edoc/ia/eese/artic99/herbst/main1.html> adresinden alındı.

- İleri, E. (1997). Türkçedeki Fiillerin Birleşim Değeri. *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri (7-9 Ağustos 1996)*, (s. 157-165). Ankara.
- İmer, K., Kocaman, A., & Özsoy, S. (2013). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. (N. Demir, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kahraman, T. (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kara, M. (2009). Lehçeler Arası Aktarmalarda Temel Sorunlar. *Turkish Studies*(Volume 4/4), 1057-1082.
- Karaağaç, G. (1996). Eş Yazılılık, Eş Seslilik ve Çok Anlamlılık. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*(VIII), 31-55.
- Karaağaç, G. (2001). Sözlük Yapısı. *Türk Dili*(596), 120-127.
- Karahan, L. (1997). Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine. *Türk Dili*(549), 209-213.
- Korkmaz, Z. (1995). Batı Anadolu Ağzlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekimi Ekleri ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar II* içinde (s. 222-231). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Leech, G. (1981). *Semantics: The Study of Meaning*. Harmondsworth: Pelican Books.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ozil, Ş. (1990). *Valenzwörterbuch Deutsch-Turkish, Arbeiten zur Mehrsprachigkeit*. Hamburg.
- Özavşar, R. (2012). Art Zamanlı Anlam Değişmeleri: Marzubanname Tercümesi Örneği. *Batman University Journal of Life Sciences*, 1(1), 1117-1129.
- Özgen, M., & Koşaner, Ö. (2016). *Dünya Dillerinden Örneklerle Dilbilimsel Tipoloji*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Özsoy, S., Balcı, A., & Turan, Ü. D. (2011). *Genel Dilbilim I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Pustejovsky, J. (1996). *The Generative Lexicon: A theory of Computational Lexical Semantics*. Cambridge: The MIT Press.
- Tekin, Ş. (1980). *Maitrisimit nom Bitig, Berliner Turfantexte IX*. Berlin.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk Yazıtı*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kitap Matbaası.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tesnière, L. (2015). *Elements of Structural Syntax*. (Timothy Osborne, Çev.) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Türk Dil Kurumu (Haz.) (t.y.). *Güncel Türkçe Sözlük*. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts adresinden erişildi.
- Uğurlu, M. (2001). Türk Lehçelerinin Aktarımında Valenz Sözlüklerinin Önemi. N. Demir, & E. Yılmaz (Ed.), *Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri (20-23 Mayıs 1999)* içinde, (s. 197-206). Gazimağusa.
- Uzun, N. E. (2000). *Anaizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Willems, K. (2006). Logical Polysemy and Variable Verb Valency. *Language Sciences*(28), 580-603.
- Zaefferer, D. (2002). Polysemy, Polyvalence and Linking Mismatches. *DELTA*(18), 27-56.